

УДК 316.613.4+314.372.2

Терець В.М.
кандидат економічних наук,
молодший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ БЕЗДІТНОСТІ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL IMPLICATIONS OF CHILDLESSNESS IN UKRAINE AND EUROPE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано соціально-психологічний стан бездітного населення репродуктивного віку в Україні та країнах Європи. Дані ESS-3 (2006/07) засвідчили, що у розвинутих країнах Європи бездітні жінки більшою мірою відчувають депресію, ніж ті, хто має дітей. У менш розвинутих, постсоціалістичних країнах жінки з дітьми більше потерпають від депресії та менше задоволені життям порівняно з бездітними жінками. Водночас дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2014 р. засвідчили, що респонденти обох статей, хто має дітей, порівняно з бездітними дещо більше задоволені життям, менше відчувають самотність та відчувають себе молодшими за свій вік. Водночас серед респондентів з дітьми обох статей фіксується більша частка тих, кому притаманні високий рівень тривожності та песимізму щодо соціально-економічної ситуації.

Ключові слова: бездітність, соціально-психологічний стан, задоволеність життям, депресія, адаптація.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано социально-психологическое состояние бездетного населения репродуктивного возраста в Украине и странах Европы. Данные ESS-3 (2006/07) показали, что в развитых странах Европы бездетные женщины в большей степени испытывают депрессию, чем те, у кого есть дети. В менее развитых, постсоциалистических странах женщины с детьми больше страдают от депрессии и меньше удовлетворены жизнью по сравнению с бездетными женщинами. В то же время данные социологического мониторинга Института социологии НАН Украины за 2014 г. показали, что респонденты обоих полов, кто имеет детей, по сравнению с бездетными несколько более удовлетворены жизнью, меньше испытывают одиночество и чувствуют себя моложе своего возраста. В то же время среди респондентов с детьми обоих полов фиксируется большая часть тех, кому присущи высокий уровень тревожности и пессимизма по социально-экономической ситуации.

Ключевые слова: бездетность, социально-психологическое состояние, удовлетворенность жизнью, депрессия, адаптация.

ANNOTATION

The paper analyzes the social and psychological state of the childless population of reproductive age in Ukraine and Europe. The data of ESS-3 (2006/07) showed that in the developed life satisfaction childless women feel more depressed than those who have children. In less developed, post-socialist countries, women with children suffering from depression more or less life satisfaction compared to childless women. Meanwhile, the 2014 Monitoring survey of Institute of Sociology of NAS of Ukraine showed that respondents of both sexes who have children compared to childless slightly more satisfied with their lives, feel less lonely and feel younger than their age. However, among respondents with children of both sexes recorded higher proportion of those who has high level of anxiety and pessimism about the socio-economic situation.

Keywords: childlessness, socio-psychological health, life satisfaction, depression, adaptation.

Постановка проблеми. Останнім часом молоді люди дедалі частіше відмовляються від того, щоб мати дітей. Крім цього, існують шлюбні пари, які хочуть мати дітей та в силу різних причин не можуть. За даними соціально-демографічних обстежень «Сім'я і діти, 2008» і «Сім'я і сімейні відносини, 2009», в Україні простежується тенденція зростання орієнтацій на користь одностаттєвої й бездітності [1, с. 127]. І якщо для чоловіків, у яких фізіологічна можливість батьківства довша, цей виклик долі може бути вирішений банальним пошуком іншої супутниці життя, то для жінок у будь-якому разі бездітність несе психологічні ризики, оскільки відтермінування народження дитини обмежене віковими особливостями репродуктивних можливостей жінки. Незважаючи на те, що поширення феномена бездітності зростає, питання соціально-психологічних наслідків бездітності залишається недостатньо вивченим, а існуючі уявлення щодо цієї проблеми – дискусійними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує загалом дві точки зору на проблему соціально-психологічних аспектів бездітності. Перша полягає в тому, що у більшості випадків ситуація бездітності призводить до негативних наслідків для самооінки і соціального самопочуття як одинаків, так і подружжя. Часто бездітність негативно позначається на сімейних відносинах та є причиною розлучення. Це пояснюється існуванням в суспільстві, особливо у традиційному, феномену «пронаталізму» – стійких соціальних норм та цінностей, які стверджують батьківство та дітність як обов'язок кожної людини. Так звані пронатальні цінності включають засвоєння у процесі соціалізації ролі очікування щодо жінок як успішних реалізаторів репродуктивної функції. Тому бездітна жінка, особливо та, яка перебуває у шлюбі, через відповідні реакції громадськості буде гостро відчувати свою уцербність, неповноцінність, певну знедоленість. Подібним чином, хоча й меншою мірою, тиск громадськості відчувають і чоловіки. Усе це позначається на загальному соціально-психологічному стані людини, її настрої, знижує самоповагу і самооінку, призводить до негативних емоційних реакцій, конфліктів з оточуючими. Оточуючі часто ха-

рактизують бездітних людей як драгівливих і нестерпних із зіпсованим характером. Усі ці негативні наслідки психологічних переживань бездітних людей переносяться на їхні інші сфери життя, зокрема, зловживанням алкоголем і палінням, позначаючись на здоров'ї.

Водночас емпіричні дослідження не зафіксували статистичних відмінностей між дітними та бездітними людьми за показниками соціальної адаптованості, задоволеності різними аспектами життя, тривожності, почуття провини, рівня самоповаги тощо [2]. Більше того, дослідження свідчать, що у сучасній системі суспільних цінностей відсутні гіпертрофовані форми пронаталізму, особливо у великих містах. У мегаполісах на перший план виходять цінності матеріального успіху, професійної компетентності та кар'єрного зростання. Ці соціальні стереотипи стосуються не тільки чоловіків, а й жінок. Більше того, усе частіше, особливо в країнах, що розвиваються, роботодавці надають перевагу бездітним жінкам, оскільки відпустки жінок з причини догляду за дитиною негативно впливають на ефективність підприємства. Часто спочатку вимушена бездітність у майбутньому набуває психологічного самовиправдання. Тобто якщо людина перебуває у віці «сильно за 30» і у неї немає дітей, то вона все більше схильна думати, що вона і не хотіла цих дітей. Це ті люди, які свідомо відмовилися мати дітей, у яких спочатку була фактична бездітність, потім вони підвели під неї ідеологічну установку [3]. Внаслідок цього можуть з'явитися претензії на уявну елітарність, виникнути хворобливе бажання самоствердитися, показати свою винятковість порівняно з іншими людьми, здатними лише «плодити собі подібних» [4]. Отже, другий підхід вказує загалом на відсутність особливих соціально-психологічних наслідків бездітності.

Постановка мети і завдань. Таким чином, питання про характер впливу ситуації бездітності населення репродуктивного віку на соціально-психологічні аспекти їхньої життєдіяльності залишається відкритим. Крім цього, актуальність роботи визначається тим, що вітчизняних досліджень, спеціально присвячених науковій розробці проблеми соціально-психологічних наслідків бездітності, особливо у гендерному вимірі, немає. Отже, основна мета статті – порівняти соціально-психологічні стани дітних і бездітних респондентів репродуктивного віку обох статей.

Реалізація мети статті вимагає виконання таких завдань: 1) проаналізувати соціально-психологічні стани бездітних та дітних громадян України репродуктивного віку; 2) визначити специфіку задоволеності своїм сьогодишнім життям та тим, як натеper склалося життя, бездітних та дітних респондентів країн Європи віком до 40 років; 3) порівняти частки бездітних та дітних респондентів країн Європи віком до 40 років щодо відчуття депресії; 4) проаналі-

зувати особливості адаптації дітних і бездітних українських респондентів репродуктивного віку до теперішньої ситуації.

Опис даних. Емпіричну базу виявлення змісту і характеру соціально-психологічних наслідків бездітності утворюють масиви наступних соціологічних досліджень.

1. Масив емпіричних даних соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2014 році. Вибіркова сукупність кожного опитування у середньому становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком від 18 років). За типом побудови вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому щаблі (автори вибірки: Н. Паніна, М. Чурилов). Для нашого аналізу були відібрані чоловіки і жінки України репродуктивного віку (від 18 до 40 років). Це пов'язано з тим, що менша вікова сукупність відібраних респондентів є статистично «ненаповненою» і не дозволяє проводити двовимірний аналіз.

2. Дані третьої хвилі Європейського соціального дослідження (European Social Survey), яке було проведене у 2006–2007 рр. Респондентам було запропоновано відповісти на запитання D8. «Чи народжували Ви коли-небудь або чи ставали батьком дитини?». Опитування в Україні здійснював Інститут соціології НАН України, використовуючи опитувальну мережу фірми «Соціс» за випадковою (районованою) вибіркою. Генеральну сукупність становило населення України віком від 15 років. European Social Survey є загальновідомим у соціальних науках дослідженням на кшталт «Євробарометра» чи «Світові цінності». До того ж після обробки національних даних загальноєвропейський масив безкоштовно вивіщується на сайті проекту – <http://www.europeansocialsurvey.org/data/>. Кожен бажаючий може його використовувати та аналізувати.

Отримані результати. Одним із важливих індикаторів соціально-психологічного стану людини є рівні задоволеності своїм життям та своїм становищем у суспільстві, які відображають тривалі і переконливі досягнення реалізації своїх потреб у соціумі. Аналіз показників задоволеності загалом виявив відмінності між групами бездітних і дітних як серед чоловіків так і серед жінок (див. табл. 1). Виявилося, що дітні респонденти обох статей дещо більше задоволені життям. Подібна тенденція спостерігається і щодо інших показників психоемоційного тону – відчуття самотності, коли дітні чоловіки і жінки більшою мірою не відчувають самотності, ніж бездітні респонденти. Водночас серед дітних респондентів обох статей фіксується більша частка тих, кому притаманні високий і надто високий рівень тривожності, ніж серед бездітних.

Щодо інших соціально-психологічних показників простежуються гендерні відмінності. Так, зафіксовано більшу частку з чудовим і нормальним, рівним настроєм серед бездітних чо-

Таблиця 1

**Соціально-психологічні стани бездітних та дітних респондентів
віком від 18 до 40 років, %, 2014 р.**

Соціально-психологічні стани	Чоловіки		Жінки	
	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років
	N=176	N=201	N=129	N=267
Задоволені своїм життям загалом	33,0	41,6	34,9	40,3
Задоволені своїм становищем у суспільством	22,7	21,4	22,5	28,4
Чудовий та нормальний, рівний настрій	47,1	37,6	32,6	32,2
Високий і надто високий рівень тривожності	32,6	39,9	44,4	48,1
Вважають, що те, як складається їхнє життя, залежить здебільшого від них самих	30,7	28,6	28,7	22,4
Вважають, що у найближчий рік ніякого покращення не буде	36,4	41,6	34,9	36,0
Відчувають себе молодшими за свій вік	26,1	34,2	37,2	39,6
Практично ніколи не відчувають себе самотніми	44,0	50,0	34,1	44,0

Примітка. Двовимірні розрахунки робилися автором. Аналізувався масив даних соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2014 році за допомогою статистичного пакета SPSS.

Таблиця 2

**Задоволеність своїм сьогодишнім життям
бездітних та дітних респондентів
країн Європи віком до 40 років включно,
середній бал (0 – зовсім незадовлений,
10 – повністю задовлений), 2006–2007 рр.**

Країна	Чоловіки		Жінки	
	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років
Австрія	7,79	7,59	7,67	7,83
Бельгія	7,39	7,29	7,60	7,52
Болгарія	5,66	4,38	5,80	4,57
Велика Британія	7,26	7,32	7,28	7,07
Данія	8,35	8,20	8,49	8,49
Естонія	6,63	6,34	7,46	6,80
Ірландія	7,18	7,44	7,60	7,30
Іспанія	7,55	8,01	7,72	7,49
Кіпр	7,48	7,32	7,57	7,66
Нідерланди	7,60	7,60	7,67	7,70
Німеччина	6,75	6,47	7,10	6,88
Норвегія	7,84	8,00	7,49	8,11
Польща	7,38	6,95	7,54	6,88
Португалія	6,16	5,93	6,15	5,78
Росія	6,19	5,36	6,08	5,12
Словаччина	6,40	6,45	6,73	6,08
Словенія	7,44	7,41	7,79	7,62
Угорщина	6,17	5,33	6,54	5,23
Україна	5,11	5,14	6,23	4,77
Фінляндія	7,95	8,20	7,98	8,30
Франція	6,84	6,28	7,07	6,99
Швейцарія	7,86	7,97	8,23	8,26
Швеція	7,94	7,89	7,73	7,99

Примітка. Двовимірні розрахунки робилися автором. Аналізувався масив даних третьої хвилі European Social Survey (<http://www.europeansocialsurvey.org/data/>) за допомогою статистичного пакета SPSS.

Таблиця 3

**Задоволеність тим, як на тепер склалося
життя, бездітних та дітних респондентів
країн Європи віком до 40 років включно,
середній бал (0 – зовсім незадовлений,
10 – повністю задовлений), 2006–2007 рр.**

Країна	Чоловіки		Жінки	
	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років
Австрія	7,33	7,08	7,37	7,50
Бельгія	7,19	7,30	7,34	7,27
Болгарія	6,10	4,71	5,92	4,75
Велика Британія	7,48	7,41	7,26	7,21
Данія	7,63	7,99	7,93	8,14
Естонія	6,69	6,56	7,22	6,96
Ірландія	7,11	7,54	7,47	7,14
Іспанія	7,49	7,67	7,54	7,57
Кіпр	7,49	7,52	7,52	7,66
Нідерланди	7,16	7,26	7,29	7,29
Німеччина	6,88	6,77	6,99	6,90
Норвегія	7,58	7,81	7,53	8,03
Польща	7,46	7,40	7,53	7,26
Португалія	6,85	6,69	6,87	6,33
Росія	6,41	5,65	6,33	5,75
Словаччина	6,46	6,59	6,81	6,34
Словенія	7,33	7,22	7,39	7,70
Угорщина	6,78	6,43	6,62	6,45
Україна	6,12	6,33	6,56	5,89
Фінляндія	7,80	8,08	7,92	7,98
Франція	6,94	7,07	7,20	7,20
Швейцарія	7,70	7,74	7,85	7,97
Швеція	7,57	7,84	7,52	7,67

Примітка. Двовимірні розрахунки робилися автором. Аналізувався масив даних третьої хвилі European Social Survey (<http://www.europeansocialsurvey.org/data/>) за допомогою статистичного пакета SPSS.

ловіків порівняно з дітними. Серед жінок таких відмінностей не простежується. Натомість серед дітних чоловіків виявлено більші частки песимістів (вважають, що у найближчий рік ніякого покращення не буде) та тих, хто відчувають себе молодшими за свій вік, ніж серед бездітних. Серед жінок за ознакою дітності/бездітності виявлено відмінності щодо задоволеності своїм становищем у суспільстві: серед дітних жінок частка задоволених дещо більша, ніж серед бездітних.

Такі риси, як відповідальність за своє життя, здатність його контролювати відображають важливий соціально-психологічний аспект життєдіяльності людини. Зазвичай, люди визнають причини своїх життєвих успіхів або невдач двома способами. Якщо одні радше беруть на себе відповідальність за те, що відбувається з ними, шукаючи причини успіхів чи невдач в особливостях свого характеру та вчинків, то інші схильні покладати відповідальність на долю, фатум, збіг обставин чи вплив оточуючих людей. Відповідно, тих, у кого рівень суб'єктивного контролю (локус-контролю) є низьким, називають «екстерналами», а тих, у кого високий рівень суб'єктивного контролю, – «інтерналами». Виявилось, що показник локус-контролю не проявив статистично значимих відмінностей серед бездітних і дітних чоловіків. Натомість серед бездітних жінок виявилось дещо більше «інтерналів».

Аналіз задоволеності своїм сьогодишнім життям бездітних та дітних респондентів країн Європи віком до 40 років включно виявив свої особливості в контексті у соціально-економічного розвитку певної європейської країни (див. табл. 2). Зазначені відмінності середніх значень показника рівня задоволеності життям між групами дітних і бездітних є значущими на рівні 0,01.

У розвинутих країнах суттєвих відмінностей у задоволеності своїм життям між бездітними та дітними респондентами не простежується. Лише у деяких з цих країн рівень задоволеності своїм життям серед дітних респондентів дещо вищий, ніж серед бездітних. Натомість в менш економічно розвинутих європейських країнах, особливо у постсоціалістичних, бездітні респонденти демонструють більшу задоволеність життям, ніж дітні. Цікаво, що ця тенденція більше виражена серед жінок. Примітно, що рівень задоволеності своїм життям бездітних жінок України віком до 40 років включно майже на півтора бали вищий, ніж серед тих, хто має дітей.

У третій хвилі ESS респондентам європейських країн було запропоновано відповісти на запитання щодо задоволеності тим, як наразі склалося життя (див. табл. 3). Хоча це запитання подібне до попереднього, все ж воно відсилає респондента до ретроспективного погляду на власне життя та певного його аналізу. Серед чоловіків більшості країн Європи віком до 40 років і включно істотних відмінностей у задоволеності тим, як натеper склалося життя,

бездітних та дітних не спостерігається. Лише у Росії задоволеність вища серед бездітних, тоді як в Україні, Фінляндії та Швеції більш задоволених тим, як склалося їхнє життя, виявилось серед дітних респондентів. Натомість серед жінок простежується чітке соціально-економічне розмежування європейських країн: у розвинутих країнах більш задоволеними виявилися дітні респонденти, у менш розвинутих – бездітні.

Якщо проаналізувати частки бездітних та дітних респондентів країн Європи віком до 40 років і включно, які протягом останнього тижня відчували депресію, то вплив соціально-економічного розвитку країн виявився не таким однозначним серед чоловіків (див. табл. 4). Переважання часток депресивних респондентів серед бездітних простежується у таких країнах, як Бельгія, Кіпр, Португалія та Угорщина; переважання часток депресивних респондентів серед дітних простежується у таких країнах, як Німеччина, Польща, Росія та Україна.

Натомість серед жінок знову ж таки простежується чітке соціально-економічне розмежування: у розвинутих країнах переважання

Таблиця 4

Частки бездітних та дітних респондентів країн Європи віком до 40 років і включно, які протягом останнього тижня відчували депресію, %, 2006–2007 рр.

Країна	Чоловіки		Жінки	
	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років
Австрія	35,1	31,0	45,3	38,6
Бельгія	34,6	25,4	43,1	44,4
Болгарія	26,9	24,2	43,1	58,7
Велика Британія	34,6	33,1	37,8	36,8
Данія	20,3	22,3	26,5	15,0
Естонія	44,2	47,5	45,5	59,4
Ірландія	25,2	29,2	31,9	35,3
Іспанія	35,6	31,3	48,5	43,3
Кіпр	26,1	10,9	30,8	38,6
Нідерланди	26,5	23,2	40,2	34,8
Німеччина	33,4	41,9	44,6	43,5
Норвегія	23,0	18,2	33,3	21,5
Польща	31,3	43,8	38,6	52,7
Португалія	37,7	31,9	48,5	59,6
Росія	38,6	49,7	58,5	55,8
Словаччина	41,2	43,9	49,8	57,4
Словенія	31,3	32,4	34,1	32,8
Угорщина	70,4	63,3	65,9	81,5
Україна	32,7	38,7	28,1	48,9
Фінляндія	18,2	15,0	23,4	18,3
Франція	34,3	33,3	53,8	45,5
Швейцарія	34,5	38,5	46,6	39,4
Швеція	21,8	22,0	43,9	30,9

Примітка. Двовимірні розрахунки робилися автором. Аналізувався масив даних третьої хвилі European Social Survey (<http://www.europeansocialsurvey.org/data/>) за допомогою статистичного пакета SPSS.

Таблиця 5

Відповіді бездітних та дітних респондентів віком від 18 до 40 років на запитання
«Якою мірою Ви пристосувалися до теперішньої життєвої ситуації?», %, 2014 р.

Варіанти адаптації	Чоловіки		Жінки	
	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років	Бездітні до 40 років	Дітні до 40 років
	N=176	N=201	N=129	N=267
Активно включився у нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності	20,5	23,9	20,2	17,6
Перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті	42,6	36,3	41,1	28,8
Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на краще	19,3	16,9	20,9	29,6
Важко відповісти	17,6	22,9	17,8	24,0

Примітка. Двовимірні розрахунки робилися автором. Аналізувався масив даних соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2014 році за допомогою статистичного пакета SPSS.

часток депресивних респондентів фіксується переважно серед бездітних жінок; у менш розвинутих країнах (за винятком Данії) переважання часток депресивних респондентів простежується переважно серед жінок, які мають діти. Особливо в цьому сенсі вражають українські жінки: серед бездітних виявилось 28,1% тих, хто протягом останнього тижня відчували депресію, серед дітних таких виявилось вже 48,9%.

Повертаючись до даних моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України 2014 року, можна констатувати, що попередній гендерний тренд відтворюється щодо особливостей адаптації дітних і бездітних українських респондентів репродуктивного віку до теперішньої ситуації (див. табл. 5).

Частки чоловіків, хто зумів адаптуватися до нових умов у житті за ознакою дітності/бездітності, є загалом подібними. Однак якщо розглядати інші варіанти адаптації, то серед бездітних чоловіків виявилось більше тих, хто не має бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації або перебуває в постійному пошуку себе в теперішньому житті. Серед жінок також є подібними частки адаптованих. Водночас серед бездітних найбільше (41,1%) тих, хто перебуває в постійному пошуку себе в теперішньому житті, натомість серед дітних жінок спостерігається велика частка (29,6%) неадапованих.

Висновки. Європейське соціальне дослідження 2006–2007 рр. засвідчило, що у розвинутих країнах суттєвих відмінностей у задоволеності своїм життям чи тим, як склалося життя, між бездітними та дітними респондентами репродуктивного віку загалом не простежувалося. Натомість у постсоціалістичних країнах бездітні респонденти, особливо жінки, демонстрували більшу задоволеність життям, ніж ті, хто має дітей. Подібна тенденція спостерігалася і щодо часток бездітних та дітних жінок країн Європи віком до 40 років і включно, які протягом останнього тижня відчували депресію: у розвинутих країнах частка депресивних є більшою серед бездітних жінок, тоді як у менш розвинутих країнах, переважно у постсоціалістич-

них, депресію більше відчують ті жінки, які мають дітей.

У менш розвинутих країнах, зокрема в Україні, через проблематичну соціально-економічну ситуацію жінкам з дітьми важче адаптуватися до ринкових умов. На їхні плечі лягає вся турбота за дітей, їм важче пристосовуватися до теперішньої ситуації. Водночас, на відміну від ситуації семирічної давності, результати аналізу обстеження 2014 року показали, що бездітний статус населення репродуктивного віку вже не так однозначно впливає на їхній соціально-психологічний стан і є лише однією з його детермінант. Дітні респонденти обох статей порівняно з бездітними дещо більше задоволені життям, менше відчують самотність та відчують себе молодшими за свій вік. Водночас серед дітних респондентів обох статей фіксується більша частка тих, кому притаманні високий рівень тривожності та песимізму щодо соціально-економічної ситуації. Очевидно, що відсутність дітей сприяє надії на власні сили. Особливо це помітно щодо бездітних жінок, серед яких спостерігається дещо вищий рівень суб'єктивного контролю (локус-контролю). Бездітним жінкам легше будувати свою кар'єру та долати економічні труднощі – власне, тому бездітні жінки демонструють більшу адаптованість до сучасних непростих соціально-економічних умов.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
2. Свяцкевич І.Ю. Социально-психологические аспекты самовосприятия и самооценки женщин в бесплодном браке : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 – социальная психология / И.Ю. Свяцкевич. – Ярославль, 2002. – 180 с.
3. Матвеева А. Бездетность становится социально приемлемой / А. Матвеева // Московские новости. – 15.03.2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mn.ru/society_sociology/20130315/339963834.html.
4. Кириленко М. Психологічні ризики бездітності / М. Кириленко // Дзеркало тижня. Україна. – 26 листопада 2010. – № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/psihologichni_riziki_bezditnosti.html.